

Галина Громік,

молодший науковий співробітник,

Інститут рукопису

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01033, Україна

e-mail: gromik@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3889-2585>

РОЗМОВНА ПРАКТИКА ЄВРЕЇВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЯК ОБ'ЄКТ МОВНОЇ ПОЛЕМІКИ: АНАЛІЗ СТАТТІ СЕМЕНА (ШИМОНА) ДУБНОВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗІБРАННЯ ВІДДІЛУ ФОНДУ ЮДАЇКИ НБУВ)

Визначено та проаналізовано ставлення видатного єврейського історика Ш. Дубнова (1860–1941) до мовного питання та з'ясовано роль народної розмовної мови для єврейського етносу. Детально розглянуто його статтю «Розмовна мова та народна література польсько-литовських євреїв у XVI і першій половині XVII століть» (в оригіналі рос. «Разговорный язык и народная литература польско-литовских евреев в XVI и первой половине XVII века»), опубліковану 1909 р. в єврейському часописі «Єврейська старовина» (в оригіналі рос. «Еврейская старина»). Виявлено особливості функціонування розмовної мови єврейських громад залежно від географічних чинників і суспільних потреб. Застосування критичного методу оцінки джерел дало змогу окреслити значення єврейської народної розмовної мови. **Актуальність роботи.** З огляду на події останніх десятиліть, коли мовний чинник активно використовували як інструмент політичної боротьби, дослідження Ш. Дубнова не втрачає своєї практичної значущості. Особливо цінним є застереження історика стосовно підходів до вивчення мовного питання. **Мета дослідження** – на підставі аналізу публікацій з архівного зібрання відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського виявити ставлення Ш. Дубнова до мовного питання, окреслити вплив мови на суспільне життя, проаналізувати статтю історика щодо розмовної мови польсько-литовських євреїв у XVI – першій половині XVII ст. **Методологія праці** базується на застосуванні критичного методу оцінки джерел, що є важливим для реконструкції історичного

© Г. Громік, 2026

контексту. Порівняльно-історичний метод використаний для виявлення хронологічних та географічних відмінностей функціонування розмовної мови єврейства. Методологія Кембриджської школи інтелектуальної історії дала змогу відтворити намагання автора довести на основі ретельного аналізу хибність спроб пристосування наукових підходів під кон'юктурні потреби. Метод історико-психологічної реконструкції спростив відтворення мислення певного історичного періоду. **Наукова новизна.** Уперше введено в науковий обіг аналіз праці Ш. Дубнова «Розмовна мова та народна література польсько-литовських євреїв у XVI і першій половині XVII століть» крізь призму використання мовного питання. В українській історіографії аналіз творчого доробку одного з найвидатніших істориків єврейського народу Ш. Дубнова [15] є невеликим. Дослідники здебільшого звертали увагу на вагомий внесок ученого у вивченні хасидизму [11]. Для нашої статті спадщина вченого цікава її науковим підходом до мовного аспекту.

Ключові слова: Ш. Дубнов, євреї, розмовна мова, народна мова, руська мова, їдиш, jüdisch-deutsch

Аналіз досліджень і публікацій. Мовну ситуацію Речі Посполитої (1569–1795) можна охарактеризувати як домінування польської та надання офіційного статусу руській, або староукраїнській/старобілоруській мові. У багатонаціональній Польсько-Литовській державі окремі етнічні групи мали характерні власні діалекти, говірки, власну розмовну, або народну мову. Зокрема, це стосується єврейського етносу, що є предметом нашої статті.

Про мовні особливості Речі Посполитої і руську мову як владний інструмент, особливо на теренах Великого князівства Литовського, писав І. Конколевський. Руською мовою, яка вважалася мовою діловодства, судочинства були написані основні правничі документи Великого Князівства – три Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 років [2, с. 95].

Українська дослідниця Н. Старченко зафіксувала статус офіційної для руської мови як один із привілеїв руської шляхти Київщини, Волині та Брацлавщини. Мова також мала обов'язковий характер в офіційних взаєминах короля і його адміністрації зі шляхетними жителями трьох руських воєводств. Отже, можемо говорити про руську мову як мову еліти, привілей обраних. І в цьому контексті «оборона мови» була тотожною захисту монополії на владу [4].

Побутовою мовою євреїв як однієї з найчисельніших соціальних груп Речі Посполитої був їдиш, який виник на території Центральної і Східної Європи у Х–ХV ст [2, с. 106]. Варто зауважити, що, за різними оцінками, кількість євреїв у другій половині ХVІІІ ст. на землях Речі Посполитої сягала 700–800 тис. євреїв, тобто близько 7–10 % усього населення держави. Це було найбільше скупчення єврейської діаспори у Європі і світі [2, с. 103–106].

Дослідник-їдишознавець Д. Кац припускав, що хоча назва «їдиш» (Yiddish) для мови зафіксована в датованих документах з ХV–ХVІ ст., її народне використання, ймовірно, сягає давніших часів [15]. Протягом тривалого часу їдиш вважали за основне джерело релігійних та етичних знань для багатьох поколінь читачів їдишем, переважно жінок. Яскравий приклад – найпопулярніша книга в усій історії літератури їдишем «Цене-рене» (назва в транслітерації кирилицею), вперше опублікована в останньому десятилітті ХVІ ст., ймовірно, у Любліні. Ця збірка коментарів до П'ятикнижжя (Тори), Гафтарот (уривків із Книг Пророків) та П'яти Сувоїв була настільки поширеною, що її часто називали «Жіночою Біблією» [12].

Від середини ХVІІ ст. їдиш під натиском єврейського Просвітництва – Гаскали – поступово занепадає. Натомість східна гілка мови – у Польщі, Литві, Україні, Білорусі, Латвії, Румунії та Угорщині – процвітала, увібравши в себе значний слов'янський компонент у лексиці та граматиці, що зробило їдиш незалежним культурним засобом [15].

В останній чверті ХІХ ст. їдиш набув стрімкого розвитку, особливо у Російській імперії, де єврейська інтелігенція заявила про себе досить потужно. Їдиш як мова культури органічно доповнював літературу івритом, був мовою засобів масової інформації, театру тощо [13]. Єврейські культурні об'єднання були надзвичайно численними на початку ХХ ст. [14, с. 15]. Один із засновників найавторитетнішого культурного осередку – Єврейського літературного товариства в Санкт-Петербурзі – був молодий історик Ш. (С.) Дубнов, стаття якого щодо мови євреїв Речі Посполитої є предметом нашої наукової роботи.

Період після 30-х років ХХ ст. для їдишу виявився часом «забуття», особливо за радянських часів. В Україні інтерес до розмовної

єврейської мови відновлюється після набуття країною незалежності на початку 90-х років. Їдиш стає предметом наукових розвідок, центром уваги академічної спільноти. За ініціативою академічної громадської організації «Українська асоціація юдаїки» їдиш внесено до переліку мов, які перебувають під загрозою зникнення [3]. Таким чином засвідчено важливість мови їдиш в українському культурному та соціальному середовищі, підкреслено її важливість для збереження культурної спадщини, а також забезпечено умови для її подальшого розвитку.

Повернімося до питання розмовної мови євреїв Речі Посполитої: як ми вже зазначили, такою мовою був їдиш. Він залишався розмовною мовою і після припинення існування Польсько-Литовської держави у 1795 р., коли перед євреями постало питання переходу на мову іншої держави – Російської імперії. Водночас мовна імперська політика зводилася до визнання єдиної – «велико-російської» мови, для виправдання її панування влада створювала зручні для себе міфи, які нібито доводили її «велич» та «першість». Класичним прикладом міфологізації мовного питання є наукова полеміка між російським істориком М. Погодіним та видатним українським вченим М. Максимовичем у середині XIX ст. Дискусія довела: мова залишається стратегічною зброєю, яка в руках недобросовісних ділків може перетворитися на інструмент розколу, засіб маніпуляцій, а під час повномасштабного вторгнення російських військ в Україну – на засіб гібридної війни [5].

Підсумуємо. У XVI та першій половині XVII ст. однією з офіційних мов Речі Посполитої була руська, або староукраїнська/старобілоруська. Переважно це була мова еліти, інструмент влади, і як бастион привілеїв мова перебувала під ревною охороною. У побуті численна єврейська громада розмовляла їдишем. Євреї, переважно освічені, могли вживати руську мову для ділових потреб. Підкреслимо, що йдеться саме про руську, а не російську мову, якої були змушені навчатися євреї після того, як проти власної волі опинилися у складі Російської імперії – після остаточного розподілу Речі Посполитої у 1795 р. Імперська мовна політика передбачала тотальне зросійщення, мова була не лише засобом спілкування, а інструментом контролю.

Варто зауважити, що у статті ми розрізняємо визначення «руська мова» і «російська мова». Тоді як за часів Російської імперії у російськомовному історичному дискурсі на позначення руської та російської мов було одне визначення – «російська мова» (російською – «русский язык»). Таке визначення могли використовувати як інструмент впливу, формування спотвореної суспільної думки. Ймовірно, на це звернув увагу єврейський історик Ш. Дубнов. Він наполягав на дотриманні наукових підходів у дослідженнях і розвінчував спроби підлаштувати мовне питання під кон'юктурні потреби.

Єврейський історик часто звертав увагу на мовний аспект у своїх наукових працях, які зберігаються у зібранні відділу фонду юдаїки ІР НБУВ. Приміром, стосовно примусу для євреїв писати «все діловодство російською, польською чи німецькою» [10, с. 16–17] (тут і далі всі цитати з російськомовних джерел подано у перекладі українською), або щодо обов'язкового вивчення «російської, польської чи німецької» у єврейських освітніх закладах [10, с. 25]. Досліджуючи участь євреїв у війні 1812 р., історик зауважував, що заклики до громади оголошували і були написані «народною мовою» (їдишем) [11, с. 121].

Виклад основного матеріалу. Стаття Ш. Дубнова «Розмовна мова та народна література польсько-литовських євреїв у XVI і першій половині XVII століть» вийшла друком у 1909 р. у Т.1 1 часопису «Еврейская старина», примірники якого зберігаються у зібранні відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і були основним джерелом для написання вказаної роботи.

Для автора питання розмовної мови євреїв було наріжним для розуміння динаміки історії єврейства у різні епохи його історичного життя. На переконання Ш. Дубнова, недостатнє вивчення цієї теми породжує здогадки, казуїстичні роздуми. Тож його дослідження покликане насамперед для наукових обґрунтувань авторки цієї статті.

Робота єврейського історика є своєрідною відповіддю на праці відомих на той час науковців, дослідників юдаїки А. Гаркаві [8], С. Бершадського, які, за його словами, відстоювали тезу вживання слов'янізмів євреями з давніх часів, навіть у XVI і першій половині XVII ст. вживали у побуті «слов'янську говірку» (переважно

«російську») [9, с. 9]. Так, А. Гаркаві наводив приклад зі старовинними польськими монетами періоду 1177–1220 рр., на декотрих були слов'янські написи єврейською абеткою: «Мшка крл полски», «Лишкус, или Лишко крл» [8, с. 16], а також із власними іменами, найчастіше жіночими: Злата, Бела, Мірка, Слава [8, с. 17–18]. Вчений пояснював, що цими іменами могли називати лише євреїв, які говорили слов'янською і вважали ці імена своїми.

С. Бершадський дійшов висновку про нібито давнє і повсюдне володіння євреїв російською (не руською. – *Авт.*) мовою, спираючись лише на аналіз поодиноких власних імен та прізвищ, зафіксованих серед євреїв XV–XVI ст.

Приміром, такі як Єнька Глухий (у 1480-х роках), Садко Данилович, Рижко (у 1486 р.), Рябичкович (у 1513 р.), Козельський (у 1540 р.). С. Бершадський вважав, що це є свідченням прагнення литовських євреїв того часу асимілюватися «з пануючим населенням у справах спільножиття» [7, с. 5]. Зазначені праці також зберігаються у фонді юдаїки Інституту рукопису НБУВ.

Ш. Дубнов вважав висновки колег спірними, далекими від наукового підходу, називав їх непорозумінням, продиктованим бажанням «довести певну тезу під апологетичні потреби» [9, с. 10]. Варто зазначити, що в сучасному світі такі підходи можна витлумачити як маніпулятивні та кваліфікувати як індоктринацію, тобто, формування певної ідеології на підставі сумнівних тверджень. Зауважимо, що індоктринація часто лежить в основі пропаганди, яка впливає на свідомість і спонукає до певних дій в інтересах творців пропагандистського продукту.

Науковець будував дослідження на аналізі архівних документів, зокрема рабинських судових актів та актових документів єврейських громад (пінкаси та ін.). Вивчені ним численні матеріали різко суперечать твердженням, згаданими його колегами і заснованими та розтиражованими на одиничних прикладах.

Ретельно аналізуючи рабинські судові акти, де покази сторін або свідків під час слідства та суду цитувалися мовою, якою ці покази надавалися, Ш. Дубнов побачив у більшості випадків живу «німецько-єврейську» мову, яку вже у XIX ст. в Російській імперії

називали жаргоном російських євреїв. Тільки у деяких випадках, за словами історика, зустрічались туземні, слов'янські слова.

Точність цих записів гарантована особливо в актах, що стосувалися «агун» (дружини, чоловіки яких зникли безвісти), де кожне слово свідків ретельно розглядалося [9, с. 25]. Водночас приклади виняткового застосування іншомовних слів були одиничними. Приміром, справа 1556 р. Тоді третейський суд у Вільно виніс рішення щодо грошового спору між двома євреями, один з яких відмовився виконувати судові рішення, і справа надійшла до найвищого рабинського авторитету того часу – рабина Острога і Любліна С. Лурії. У свідочьких показах їдишем у рабинській книзі Ш. Дубнов виявив лише одне слово, близьке до слов'янського – «аренда». Науковець вважав, що цей термін, можливо, взятий з німецької або пізньої латинської (*arendare*, *arrentare*) [9, с. 10–11].

«Німецько-єврейською» мовою розмовляли також білоруські євреї. У записах першої половини XVII ст. з білоруських земель (Могильов на Дніпрі) лише в одному з документів дослідник побачив два «польсько-руських» слова: *kretschme* (корчма) і *med* (мед, напій) [9, с. 14]. Ймовірно, слова здавна укорінилися у єврейську мову й залишилися у ній як «жаргон» [9, с. 15]. У цій самій групі судових свідчень Ш. Дубнов зустрів одне свідoctво змішаною мовою, де свідок, розмовляючи їдишем, цитує слова руськомовного чоловіка, але єврейською транскрипцією. Процитовані руські слова видають у єврейській транскрипції традиційну білоруську вимову (наприклад, «яго» замість польського «jego», або «резав» замість російського «резал» тощо), що дає змогу дійти висновку про розуміння євреями руської мови своїх сусідів. Водночас історик припустив, що євреї не користувалися в побуті руською, оскільки після згаданої цитати свідок відновив покази своєю мовою – німецько-єврейською [9, с. 16].

Для нашої статті суттєвими є висновки Ш. Дубнова про вживання євреями німецько-єврейської мови у побуті не лише на землях Литви і навіть на далеких околицях Білорусі, майже на кордоні Московської держави, але і в єврейських громадах центральної Польщі – Великої (Познанська область) та Малої (Краківська та Люблінська області). У цих районах деякі співрозмовники вживали разом з німецько-єврейською і мову, що могла означати як валаську, так і італійську.

Адже з Валахією та Італією (по-польськи *Włochy*) польські євреї були пов'язані торговими взаєминами [9, с. 16].

Вплив німецького середовища на розмовну мову євреїв дослідник виявив також у чеських документах тієї епохи. Зокрема, зміни у граматичних конструкціях. Наприклад, *in* у знахідному відмінку замість неправильного *im* в польських документах: *ins haus* замість *in (das) haus* [9, с. 17].

В архівних справах з українських земель – Волині, Поділля та Червоної Русі – народна мова вирізнялася діалектами, але помітна була також близькість мовної конструкції до німецької [9, с. 21].

Таким чином можна побачити, що дослідник не знайшов доказів використання будь-якої зі слов'янських мов як народної серед євреїв XVI ст. і у першій половині XVII ст. на всіх землях Польщі та Литви, а також в областях на кордоні з Московською Руссю. Розмовною мовою там була говірка *jüdisch-deutsch*. Про німецький вплив свідчив авторитетний польський рабин XVII ст. С. Лурія, який вказував на використання євреями на польських землях «грубої німецької мови» [9, с. 24]. У всій групі рабинських судових актів тієї епохи зустрічаються лише поодинокі випадки, коли євреї вживали руську. У 1605 р. в Меджибожі свідок Й. бен-Самуїл свідчив на суді руською, але свідчення було записано суддями, які, вочевидь, не могли нею писати, в перекладі на розмовну «ашкеназьку» [9, с. 21]. Аналогічний випадок стався у Вільно. Приблизно у 1635 р. один єврей передав жінці річ зі словами заручення руською: «я тебя стымъ мкадешъ былъ», тобто «я тебе цим заручив». Причому слово «заручив» («мкадешъ») було вимовлено єврейською. [9, с. 22]. Тож видається закономірним, що на околицях Польщі деякі євреї поза межами релігійних громад у селах з руськомовними жителями могли засвоїти мову навколишнього середовища.

Науковець вважав, що заперечувати факт відокремленості євреїв за мовою у XVI ст. могли або ті, хто навмисно ігнорував численні документи у рабинських актах, або ті, хто не знайомий із цими документами через незнання мови та літератури євреїв.

Цікавим є аналіз Ш. Дубновим мови ділових документів – клопотань, скарг, заяв тощо. Вони часто були оформлені руською чи польською мовами, що, однак, не вказує на її розповсюдження як

побутової, розмовної. У випадках перекладу окремих документів, зокрема і королівських грамот, стосовно євреїв слов'янською мовою, скоріш за все, це диктувалося необхідністю розуміння документа етнічною більшістю. Як відомо, усі договори між євреями укладалися давньоєврейською або німецько-єврейською мовами. І місцевим адміністраціям було легше розбиратися з єврейськими справами в руському чи польському перекладах [9, с. 25].

Проаналізований масив актів спростовував твердження прихильників теорії давньої полонізації чи русифікації єврейства. Єврейський історик зауважував, що такі теорії використовувались для «сторонніх апологетичних чи агітаційних цілей» [9, с. 26].

Інтерес викликають зауваження дослідника щодо актів єврейських громад – численних пінкасів та інших документів. Традиційно писані давньою книжною мовою – гебрейською (давнім івритом), а не їдишем, ці документи іноді складали розмовною єврейською мовою *jüdisch-deutsch* [9, с. 29]. Це робилося для того, щоб той чи інший громадський акт, який потребував широкого розголосу, прочитання в синагогах або під час ярмаркових з'їзтів, був зрозумілим для більшості населення. Приміром, на ярмарку в місті Ярослав Галицький у 1640 р. було проголошено звернення про заборону рабинам купляти свої посади за гроші [9, с. 30]. Таким чином *jüdisch-deutsch* використовувався на рівних із давньою національною мовою як інструмент богослужіння, ділового листування, науки та у книжковій справі.

У 1584 р. в Кракові вийшли друком видання Книги пророків та біблійного словника з німецько-єврейською передмовою. Заголовна сторінка пояснювала мету книг як таку, що узгоджує дві мови: священну та ашкеназьку, «яка є звичною серед ашкеназі» [7, с. 31]. Тобто розмовна, звична для євреїв мова була необхідною для кращого розуміння Священних Писань.

Розмовна «німецько-єврейська» мова також була знаряддям шкільного навчання. Тексти Талмуду та Біблії вивчалися в хедерах та єшивах у перекладі на *jüdisch-deutsch*. Одна з постанов Краківської громади «Талмуд-тора» від 1638 р. наказувала всім меламедам (вчителям. – Ред.) навчати дітей П'ятикнижжю за допомогою

єврейсько-німецького словника «Беер Моше», тому що «це мова, якою ми говоримо» [9, с. 39].

Кількість перекладних видань, за спостереженнями єврейського історика, щороку зростала, що свідчило про широке розповсюдження і застосування розмовної говірки євреїв. Мова, що посіла міцні позиції не лише на ринку життєвої метушні, але і в релігійній писемності, вочевидь, була потужним знаряддям національної культури, запевняв дослідник [9, с. 40]. Водночас у літературних творах XVI ст. і першій половині XVII ст. слов'янський елемент відсутній, наголошував він.

Отже, за спостереженнями вченого, родоначальником «жargonу» (так часто принизливо називали розмовну мову євреїв, що опинилися у Російській імперії), був *jüdisch-deutsch* – розмовна мова польсько-литовського єврейства в XVI – першій половині XVII ст.

Висновки. Таким чином, для Ш. Дубнова питання розмовної мови євреїв було наріжним для розуміння динаміки історії єврейства у різні епохи його історичного життя. Вчений критикував псевдонауковий підхід у мовному питанні і вважав, що спроби представити підлаштування за наукові дослідження, а також недостатнє вивчення теми надають широкий простір для здогадок і маніпуляцій.

Ш. Дубнов довів, що тиражування виняткових випадків як типових спотворює історичний контекст.

У статті «Розмовна мова та народна література польсько-литовських євреїв у XVI і першій половині XVII століть» автор довів, що у єврейських громадах польсько-литовських земель того часу побутовою, розмовною мовою була говірка *jüdisch-deutsch*, або німецько-єврейська мова, вживання слов'янізмів було поодиноким.

На підставі аналізу великого масиву архівних даних учений дійшов висновку про потужну роль народної розмовної мови євреїв як знаряддя національної культури.

Дослідження Ш. Дубнова є застереженням щодо подвійного тлумачення визначення «руської» мови на теренах Російської імперії. Руська була однією з офіційних мов Речі Посполитої. Мова була інструментом влади, тож могла потребувати захисту з боку еліти. Аналогії щодо «захисту» російської з посиланням на «історичні джерела», вочевидь, є маніпулятивними.

Список використаних джерел

1. Бершадский С. А. Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России : в 3 т. Санкт-Петербург : Общество распространения просвещения между евреями в России, 1882. Т. 1: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550). 359 с.
2. Гаркави А. Я. Об языке евреев, живших в древнее время на Руси, и славянских словах, встречаемых у еврейских писателей. СПб. : Тип. императ. акад. наук, 1865. 65 с.
3. Дубнов С. Разговорный язык и народная литература польско-литовских евреев в XVI и первой половине XVII века. *Еврейская старина*. СПб., 1909. Т. 1, вып. 1. С. 7–40.
4. Дубнов С. Судьбы евреев в России в эпоху западной «первой эмансипации». *Еврейская старина*. СПб., 1912. Вып. 1. С. 3–26.
5. Дубнов С. Судьбы евреев в России в эпоху западной «первой эмансипации». *Еврейская старина*. СПб., 1912. Вып. 2. С. 121.
6. Їдиш / В. С. Рибалкін / Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12945> (дата звернення: 30.03.2026).
7. Конколецький І. Річ Посполита багатьох народів, релігій і культур. *Польща – нарис історії* / за ред. В. Менджецького, Є. Брацисевича ; пер. з пол. І. Сварника ; Ін-т нац. пам'яті, Комісія переслідування злочинів проти польського народу. Варшава, 2015. С. 89–126. URL: <http://resource.history.org.ua/item/10528> (дата звернення: 30.03.2026).
8. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з оновленням офіційного перекладу Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. Закон України від 03.12.2025 р. №14120: станом на 30.03.2026 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57680>
9. Старченко Н. Руська мова в ранньомодерній Речі Посполитій. *Локальна історія*. Львів, 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ruska-mova-v-rannomodernii-rechi-pospolitii/> (дата звернення: 30.03.2026).
10. Сюдюков. І. Михайло Погодін, Михайло Максимович та «відкриття України». *День*. № 118–119. 2020. С. 21. URL: <https://day>.

kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/mykhaylo-pohodin-mykhaylo-maksymovych-ta-vidkryttya-ukrayiny (дата звернення: 30.03.2026).

11. Туров І. Деякі гіпотези щодо становлення хасидського віровчення. *Наукові записки Інституту політичних та етносоціальних досліджень*. 2002. Вип. 17. С. 194–226.

12. Туров И. Ранний хасидизм: история, вероучение, контакты со славянским окружением. Киев : Дух и Литера, 2003. 254 с.

13. Elbaum J., Turniansky Ch. Tsene-rene. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. URL: <https://encyclopedia.yivo.org/article/2257> (Last accessed: 30.03.2026).

14. Fishman D. How, When, and Why Did Yiddish Become a Modern Culture? in *Thinking Europe in Yiddish*, ed. Marion Aptroot, Quest. Issues in Contemporary Jewish History. *Journal of the Fondazione CDEC*, n. 17, September 2020. <https://doi.org/10.48248/issn.2037-741X/6252>

15. Fishman D. The rise of modern jiddish culture. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005. P. 190.

16. Katz D. Yiddish. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. URL: <https://encyclopedia.yivo.org/article/235> (Last accessed: 30.03.2026).

17. Seltzer Robert M. Dubnow, Simon. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. URL: <https://encyclopedia.yivo.org/article/1923> (Last accessed: 30.03.2026).

References

1. Bershadskii, S. A. (1882). Russko-evreiskii arkhiv: Dokumenty i materialy dlia ystorii evreev v Rossii: v 3 t. T. 1: Dokumenty i rehesty k ystorii litovskikh evreev (1388-1550) [Russian-Jewish archive: documents and materials on the history of Jews in Russia: in 3 vol. Saint-Petersburg. V.1: Documents and regesta on the history of Lithuanian Jews]. Saint-Petersburg [in Russian].

2. Harkavi, A. Ya. (1865). Ob iazyke evreev zhivshikh v drevnee vremia na Rusi y slavianskikh slovakh vstrechaemykh u evreiskikh pisatelei [On the language of the Jews lived in ancient Rus, and the Slavic words found in the works of Jewish writers]. Saint-Petersburg [in Russian].

3. Dubnov, S. (1909). Razghovornyi iazyk i narodnaia literatura polsko-litovskikh evreev v XVI i pervoi polovine XVII veka [The Vernacular Language and the Vernacular Literature of Polish-Lithuanian Jews in the 16th and First Half of the 17th Centuries]. *Evreiskaia starina – Jewish Antiquity*, Sankt-Peterburh, 1, 7–40 [in Russian].

4. Dubnov, S. (1912). Sudby jevreev v Rossii v epokhu zapadnoi “pervoi emansipatsii”. *Evreiskaia starina – Jewish Antiquity*, Sankt-Peterburh, 1, 3–26 [in Russian].

5. Dubnov, S. (1912). Sudby jevreev v Rossii v epokhu zapadnoi “pervoi emansipatsii”. *Evreiskaia starina – Jewish Antiquity*, Sankt-Peterburh, 2, 121 [in Russian].

6. Rybalkin, V. S. (2011). Yidysh [Yiddish]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, & M. H. Zhelezniak (Eds.) [in Ukrainian]. Retrieved March 30, 2026 from <https://esu.com.ua/article-12945>

7. Konkolevskiy, I. (2015). Rich Pospolyta bahatokh narodiv, relihii i kultur [Polish–Lithuanian Commonwealth of many people, religions and cultures]. *Polshcha: narys istorii – Poland: a brief history*, 89–126. V. Mendzhetskiy, & Ye. Bratsysevych (Eds.). [in Ukrainian]. Retrieved March 30, 2026 from <http://resource.history.org.ua/item/10528>

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy u zviazku z onovlenniam ofitsiinoho perekladu Yevropeiskoi khartii rehionalnykh abo minorytarnykh mov. Zakon Ukrainy vid 03.12.2025 r. №14120: stanom na 30.03.2026 r. [On amendments to certain laws of Ukraine in connection with the update of the official translation of the European Charter for Regional or Minority Languages. Law of Ukraine, December 3, 2025 №14120]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57680>.

9. Starchenko, N. (2022). Ruska mova v rannomodernii Rechi Pospolytii [Rus language in the Early Modern Polish–Lithuanian Commonwealth]. *Lokalna istoriia – Local History* [in Ukrainian]. Retrieved March 30, 2026, from <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ruska-mova-v-rannomodernii-rechi-pospolitii/>.

10. Siundiukov, I. (2020). Mykhailo Pohodin, Mykhailo Maksymovych ta “vidkryttia Ukrainy” [Mykhailo Pohodin, Mykhailo Maksymovych, and “discovery of Ukraine”]. *Den – Day*, 118–119, 21 [in Ukrainian].

Retrieved March 30, 2026, from <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/mykhaylo-pohodin-mykhaylo-maksymovych-ta-vidkryttia-ukrayiny>

11. Turov, I. (2002). Deiaki hipotezy shchodo stanovlennia khasyidskoho virovchennia [Some hypotheses regarding the development of Hasidic doctrine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh ta etnosotsialnykh doslidzhen – Scientific notes of Kuras Institute for Political and Ethnic Studies*, 17, 194–226 [in Ukrainian].

12. Turov, I. (2003). Rannii khasidizm: istoriia, verouchenie, kontakty so slavianskim okruzeniem [Early Hasidism: History, Doctrine, and Interactions with the Slavic Environment] [in Russian].

13. Elbaum, J., Turniansky, Ch. Tsene-rene. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Retrieved March 30, 2026, from <https://encyclopedia.yivo.org/article/2257>

14. Fishman D. How, When, and Why Did Yiddish Become a Modern Culture? in Thinking Europe in Yiddish, ed. Marion Aptroot, Quest. Issues in Contemporary Jewish History. *Journal of the Fondazione CDEC*, n. 17, September 2020. <https://doi.org/10.48248/issn.2037-741X/6252>

15. Fishman D. The Rise of Modern Yiddish Culture. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005.

16. Katz D. Yiddish. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Retrieved March 30, 2026, from <https://encyclopedia.yivo.org/article/235>

17. Seltzer Robert M. Dubnow, Simon. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Retrieved March 30, 2026, from <https://encyclopedia.yivo.org/article/1923>

Отримано / Received 09.04.2026

Прийнято / Accepted 06.05.2026

Опубліковано онлайн / Published online 28.07.2026

Galyna Gromik,

Junior Researcher,

Judaica Department, Institute of Manuscript,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: gromik@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3889-2585>

THE VERNACULAR LANGUAGE OF THE JEWS OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH AS A SUBJECT OF LINGUISTIC DEBATE: ANALYSIS OF THE ARTICLE BY SIMON (SHIMON) DUBNOV (BASED ON THE MATERIALS FROM THE JUDAICA DEPARTMENT COLLECTIONS OF THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE)

The attitude of the prominent Jewish historian Shimon (Semen) Dubnov (1860-1941) to the language issue is determined and analyzed, and the role of the vernacular for the Jewish ethnos is clarified. His article *The Vernacular Language and the Vernacular Literature of Polish-Lithuanian Jews in the 16th and First Half of the 17th Centuries*, published in 1909 in the Jewish journal *Evreiskaia starina (Jewish Antiquity)*, is examined in details. The peculiarities of the functioning Jewish communities' vernacular language depending on the geographical factors and social needs, are revealed. The application of the critical method of evaluating sources made it possible to outline the meaning of the Jewish vernacular.

Keywords: S. Dubnov, Jews, colloquial speech, vernacular, Ruthenian language, Yiddish, jüdisch-deutsch